

AZ ESTERHÁZYAK TATA-REMETESÉGI MÉNESÉNEK TÖRTÉNETE (1852–1944)

MARTON MELINDA

Komárom vármegyét 1869 és 1914 között az Osztrák–Magyar Monarchiában „*magyar Newmarketként*”¹ tartották számon. A vizsgált időszakban Magyarország négy állami méneseből kettő, a bábolnai és a kisbéri, Komárom vármegye területén helyezkedett el. A vármegye területén alapított 11 magánménés közül a tata-remeteségi ménés (1852–1944) kitűnt a lótenyésztés és a lóversenyzés területén nyújtott teljesítményével. Az ország 423 magánménese közül kiemelkedett egyedülálló adottságaival. Sok előkelő származású telivér, sok derbinyertes került ki a ménesből, s szerzett dicsőséget nemcsak a népszerű kék-sárga színeknek, hanem a magyar lótenyésztésnek is. A világhírű ménesnek otthont adó tatai uradalmat már önmagában is „*kis magyar Newmarketnek*” tartották. A 19. század

utolsó harmadában Tata európai hírű „*lóbirodalom*” volt. A tatai uradalom egyrészt saját tréningpályával rendelkezett, amely mellett „*versenyló idomító intézet*” működött. Az osztrák és magyar főurak Tatán készítették fel a lovaikat a versenyekre. Másrészt az uradalomnak saját lóversenypályája volt, amelyen 1863-tól kezdve kisebb megszakításokkal magán-, majd nyilvános lóversenyeket rendeztek. Esterházy Miklós József (1839–1897), közismert becenevén Count Nicky, „*importja*” nyomán Tatán angol zsoké- és trénerdinasztiák alakultak ki. A gróf nagy fantáziája, turfrajongása és áldozatkészsége egy csodálatos angol mintára kiépült sportvárost hívott életre a Vértes hegység lábánál. A korabeli feljegyzések szerint: „*Tatán akkor a kofák a piacon, a borfiúk, a borbélyok és szatócsok is – angolul beszéltek!*”²

AZ URADALMI MÉNES MEGALAPÍTÁSA

Tata a 18. század elején került az Esterházy család birtokába, ezzel az uradalom történetében egy új korszak kezdődött. Gróf Esterházy József (1682–1748) vezetésével céltudatos intézkedések egyengették Tata érvényesülésének útját. A birtokot megvásárló Esterházy Józsefet a város második alapítójaként tartották számon.³ Az országbíró halálát követően 1749-ben fiára, Esterházy József (1714–1762) szállt a tatai uradalom. A tatai ménesre vonatkozó, általunk ismert legkorábbi forrás is ebből az időszakból, 1749-ből maradt fenn. Az utasítás a ménés anyakanca-állományának csökkentésére vonatkozott.⁴

A fraknoi és galántai grófi ágból az utolsó nagy birtokegyesítő gróf Esterházy Miklós (1775–1856) volt. A három dunántúli uradalom, a tatai, a gesztesi és a pápa–ugod–devecseri vezetését 1811-ben vette át. Uradalmainak területe Devecsertől Tatáig 170 000 kataszteri holdat foglalt magában. A háborús konjunktúra időszaka alatt tovább gyarapította a családi vagyont. Birtokaihoz 1824-ben megvásárolta a Castiglione grófi család értékes, mintagazdaságként működő mezőlaki uradalmát a hozzá tartozó mátyusházi ménessel együtt. Az uradalom vételára 400 000 ezüstforint volt, amelyet a gróf részben készpénzzel, részben adósságátvállalással egyenlített ki. Az élő és holt felszerelésért pedig további 24 000

ezüst forintot fizetett. Az újonnan vásárolt uradalom majorságilag használt területe meghaladta az 5622 holdat.⁵

A mezőlaki uradalom allodiális gazdaságának vezetője a mátyusházi kasznár volt, aki a tatai uradalmi főkormányzó hatáskörébe tartozott.⁶ Mátyusháza (Veszprém megye) adott otthont a mezőlaki uradalomhoz tartozó ménesnek is. A tatai ménés jelentőssé válásában meghatározó szerepe volt a mátyusházi ménesnek.

A tata-remeteségi ménés tenyészállományát a 17. században alapított, 1852-ig Mátyusházán működött ménés kitűnő félvér tenyészanyagából és a régi tatai ménés állományából alakították ki. Mátyusházán 1824 és 1852 között magyar kancákat párosítottak angol telivér ménekkel. A ménesből kiváló hátas- és kocsilovak kerültek ki. A mátyusházi kasznár a ménesről rendszeres méneskönyvet vezetett. A méneskönyvek 1833-tól 1849-ig maradtak fenn. A méneskönyveket 1833–1844-ig Fittler István, 1845–1849-ig Soós Antal vezette. A ménest szigorú előírások alapján működtették. Eger György, a ménesmester javaslata alapján a ménest elkülönítették a birkanyájtól. Külön legelőn és külön őrizet alatt tartották. A ménesbe nem engedtek be idegen lovat, és a gróf ménjeivel idegen kancát sem volt szabad hágatni.

¹ Richard Tattersaal 1766-ban Newmarketben rendezte meg az első angliai lóárverést. (FEHÉR 1990, 14.)

² FEHÉR 1990, 56.

³ Ország-Világ 1900. augusztus 12. 33. sz. A tatai grófok. A tatai versenystállók. 647–648.

⁴ KDM HGy RH ECSL P. 197. Familiaria 5. Fasc. No. 5/b 6.

⁵ SZABAD 1957, 37–38.

⁶ SZABAD 1957, 56.

A lovászon, Bolla Mihályon kívül a lovakat senki sem foghatta be jártatás vagy nyargalás céljára. A Bécsben fogadott lovászmester feladata volt a grófi család szükségletére szolgáló példányokon kívül az eladásra szánt lovak felkészítése és idomítása.⁷

Az 1840-es években a tatai uradalomban nagy mértékben megnőtt az igény az igáslovakra, amelyek egyrészt az volt az oka, hogy jelentősebbé vált az erdei fuvarozás. Másrészt az uradalomban egyre több feladat ellátása igényelt kocsit. Igáslovakra volt szüksége a hivatali, kastély-, posta-, malom-, borhordó, serhordó és majoros kocsisoknak is. A mátyusházi ménesből vásárolt egy-két példány mellett az igáslovak többségét az uradalom lakosságától, valamint a vidéki és pesti vásárokon szerezték be.⁸

A lovak iránti növekvő igény szükségessé tette az uradalmi központ, Tata közelében egy nagyobb ménes kialakítását. Ezt ismerte fel Esterházy Miklós legidősebb fia, Esterházy Miklós Ferenc (1804–1885), a tatai hitbizomány várományosa, amikor 1850-ben

bekapcsolódott a gazdasági ügyek irányításába. A mátyusházi ménes sorsa ezzel megpecsételődött. A ménest Esterházy Miklós még 1852-ben feloszlatta, majd állományát a tatai és a pápai uradalom között szétosztotta.⁹ Ez a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy a ménes állományának nagy részét Esterházy Miklós Ferenc, kisebb részét pedig Esterházy Pál (1805–1877) vásárolta fel. Még ebben az évben Miklós Ferenc Remeteségpusztán, Pál pedig Devecserben alapított ménest.

Ez a rendelkezés összhangban állt Esterházy Miklós végrendeletével, amelyet 1854-ben véglegesített. 1856-ban bekövetkezett halálával fiaira három ősi uradalmat hagyott: a tatai uradalmat Esterházy Miklós Ferencre, a pápa–ugod–devecseri uradalmat Esterházy Pálra, a csákvár–gesztesi uradalmat pedig Esterházy Mórícra (1809–1890). A végrendelet előírásának megfelelően az örökösök a három birtoktestből három elsőszülöttségi hitbizományt hoztak létre.

A MÉNES FÉNYKORA ÉS A TATAI „VERSENYLŐ IDOMÍTÓ INTÉZET”

A tatai uradalom várományosa Esterházy Miklós és Roisin Franciska legidősebb fia, Esterházy Miklós Ferenc volt. A hivatali pályán Miklós Ferenc már 1829-ben kamarás címmel rendelkezett, később kerületi táblai ülnökké, majd tiszteletbeli johannita lovaggá nevezték ki. A gróf 1833-ban feleségül vette Plettenberg Mariannát. A házasságból három gyermekük született, Pál (1834–1885), Miksa (1837–1883) és Miklós József (1839–1897). A tatai uradalom vezetését Miklós Ferenc 1856-ban vette át. A következő évben, 1857-től valóságos belső titkos tanácsosnak nevezték ki. A gazdaság és az ipar fejlesztésére is nagy gondot fordított; kiterjedt erdőbirtok és halgazdaság tartozott az uradalomhoz. A hivatali előremenetel és a vagyongyarapítás mellett nagy összegű adományokkal támogatta a művelődési közcélok megvalósítását.

A tata-remeteségi ménest tehát Miklós Ferenc 1852-ben alapította meg. A ménes állománya az alapításkor 205 lóból állt. A ménes helyéül Miklós Ferenc az uradalmi központtól két kilométerre fekvő Remeteségpusztát választotta. A remeteségi birtok 550 hold kiterjedésű területéből a lovak ellátását 200 hold rét, 150 hold jó minőségű legelő, valamint 200 hold zöldtakarmány termelésére alkalmas szántó biztosította.¹⁰

A ménes számára összesen tíz istálló állt rendelkezésre. A ménes egy részét a belső és a külső kastélyistállóban, valamint a régi váristállóban helyezték el. Ezek közül a külső kastélyistálló valóságos „lószalom”

volt márványoszlopos, keramittal kövezett, szőnyegekkkel fedett padlózatával és kandallójával. Ezeket felül további két istállóban helyezték el a méneket és az anyakancákat. Külön istálló állt rendelkezésre az elletéshez. Az egy-, kettő-, három- és négyesztendős csikók számára további négy istállót tartottak fenn. A lovak állása fölé helyezték el a nevéket, korukat és származásukat feltüntető díszes táblákat.¹¹

A ménest a tatai hitbizomány birtokosai kiváló szaktudással vezették és fejlesztették. A ménes kifogástalan működéséért széles szakmai apparátus felelt: a kasznár, a ménesigazgató, a ménesmester, a méneskezelő, az intéző, a lovászok, csikósok, a trénerok és az állatorvos. A ménes az uradalmi főkörmányzó hatáskörébe tartozott. A méneskönyveket a tatai kasznár vezette. A ménest szükség szerint a gazdaságban és a fuvarozásban is igénybe vették. Az Esterházyak naponta többször felkeresték a ménest. A gróf számára erre a célra állandó jelleggel készenlétben kellett állnia két négyes fogatnak a váristállóban. A ménesben folytatták a mátyusházi angol félvér tenyésztést. A ménes anyakancáit Angliából importált ménekkel és a kishéri ménes törzsménjeivel fedeztették. Emellett Esterházy Miklós Ferenc jó képességű vadászlovakat is tenyésztett. A gróf különösen a vörösderecs színű lovakat kedvelte.¹²

Az 1860-as években az Esterházyak hagyományos lókedvelése megmutatkozott Esterházy Miklós Ferenc legfiatalabb fia, Miklós József esetében is. Az ifjú gróf a kor elvárásainak megfelelően katonai pá-

⁷ MOL TEL P. 187. 1–187.

⁸ MOL TEL P. 187. 1–187.

⁹ MOL TEL P. 198. *Dominium Tata Fasc. 98. 1870. évi családi osztály.*

¹⁰ *Pesti Napló 1925. május 6.*

¹¹ *Pesti Napló 1925. május 6.*

¹² *Gazdasági Lapok 1924. július 27. 227–228.*

lyára lépett, hadnagy volt a 6. számú vasaseszrednél.¹³ Már a katonáskodás ideje alatt, 1862-ben saját versenyistállója volt Remeteségpusztán.¹⁴

Az ifjú gróf aktívan bekapcsolódott az 1860-as években fellendülő hazai úrlovas sportba. Miklós József sportkarrierje 1863-ban kezdődött, az első tatai lóversennyel egy időben. Ekkor szállt először nyeregbe a pesti pályán, és még ebben az évben, 1863. november 14-én, Tatán magánjellegű lóversenyt rendezett barátainak az édesapja által építtetett versenypályán. A vadásztér, a versenypálya és az istállók a lóverseny őshazájára, Angliára emlékeztettek.¹⁵

Az 1863-as verseny három futásból állt: egy sík-, egy gát- s egy akadályversenyből. A versenyek után falkavadászatot tartottak. A ménés mellett a vadászatoknak is Remeteségpuszta adott otthont, a résztvevők a nap végén a Diána vadászkastélyban ünnepeltek. Ettől az évtől kezdve a tatai uradalomban rendszeresen megrendezték a vadászattal egybekötött magánjellegű egy vagy két napos versenyeket.¹⁶ A programot 1865-ben kibővítették. Először galamblövést, majd sík-, akadály- és gátversenyt tartottak. Parasztszenyit is rendeztek, ami lehetőséget adott a gazdáknak arra, hogy lovaik képességeit próbára tegyék. E korai parasztszenyit összefüggésbe hozhatók a későbbi Lótenyésztő Mezei Gazdák részére kiírt futamokkal.¹⁷

Még ugyanebben az évben a Sharper nevű apaménnel megkezdtek a tata-remeteségi ménésben az angol telivér tenyésztést.¹⁸ A ménés kiváló apaménjei bérménként tevékenykedtek. Így például a Sharper nevű apamén anyakancánként 6 forintért fedezett.¹⁹ Az ifjú gróf lovait White mester idomította. A jól edzett lovakkal elért kiváló eredmények miatt Esterházy Miklós József már 1866-ban az úrlovasok listájának élére került. Tatán még ebben az évben, november 5-én és 6-án kétnapos lóversenyt tartottak.²⁰

Az évente megtartott versenyek bebizonyították, hogy a tatai gyep előnyére válik az új sportnak. Az idomárok egyöntetűen elismerték, hogy az országban a futólovak idomítására kiválóan alkalmas a tatai gyep. Az 1860-as években Káposztásmegyeren, Gödön és Tatán működtek tréningtelepek, valamint az egyes futtatók birtokain, így például Keszthelyen és Oroszváron lehetett felkészíteni a lovakat a versenyekre.²¹ A tatai tréningpálya Bécs és Pest közötti kedvező földrajzi fekvése a tréningpálya jelentőségét megnövelte a többi pályával szemben. Bécs és Pest versenyei között időben félúton, a tóparti pályán

lehetett felkészíteni az új futamokra a lovakat. A város vonzotta a versenyanyagot annál is inkább, mert felismerték, hogy a rendszeres és szakszerű idomítás a lovak javára válik. Tatán korszerű, jól öntözött homok- és gyep pályák álltak a tréningező lovak meglovasaik rendelkezésére. Az Esterházy-istállókat – a ménest és a versenylovakat – Remeteségpusztán helyezték el. A városban további modern, gondozott magán- és bérlistállók álltak rendelkezésre, amelyek 160-200 ló elhelyezésére voltak alkalmasak. Az istállók az Esterházyak tulajdonát képezték. Éppen ezért a bérleti díjakból befolyt jövedelem is az Esterházyakat illette. Az idomítómunka elsősorban a tóvárosi területen folyt. A pályákat mindenki használhatta, aki a szigorú pályarendet, a tisztasági és egészségügyi előírásokat betartotta.²² A tatai tréningpálya népszerűségét bizonyította a számos berendezett versenyistálló 1867 és 1914 között. Tatán a legnagyobb istállót Esterházy Miklós József tartotta fenn. Az 1860-as években az ifjú gróf meghívására egy egész angol trénerkolónia érkezett a szigetországból Tatára. Ettől kezdve az istállótulajdonosok lovaik mellé már híres angol trénereket szerződtethettek. A tatai istállókban pedig kiváló angol szakemberek készítettek fel a versenyekre a lovakat. A versenyistállók lovai Tatáról jártak Bécsbe, Baden-Badenbe és Pestre versenyezni. Az angol trénerek közül, akik ebben az időszakban érkeztek Magyarországra a magyar főnemesek hívására, a három legjelentősebb Francis Cavaliero, Thomas Benson és Robert Hesp volt.²³

Robert Hesp, a verhetetlen Kincsem idomárja 1880 és 1887 között Tatán készítette fel a lovakat. A tatai versenylovak egyik legeredményesebb trénera, Henry Milne (1851–1938) idomította a 19. század utolsó évtizedének legjobb magyar lovát, Tokiót. Fia, Fred Milne szintén lovakat tréningezett, ezenkívül versenylovak transzportjával is foglalkozott és a környéken a legjobb „horse-dentist”, vagyis lófogorvos volt. A zokék közül kiemelkedő volt Fred Taral teljesítménye. Az amerikai zoké Henry Milne hívására érkezett Tatára. Ketten együtt nagy sikereket értek el.²⁴

A tatai tréningpálya sikerének évtizedeiben fedezte fel John Metcalf minden idők egyik legnagyobb magyar zokéját, Janek Gézát. A kistermetű, rövid lábú, erős felsőtestű, széles vállú fiú zoképályafutása alatt két osztrák derbinyerő lovat lovagolt, és több mint 1300 győzelmet aratott. A másik nagy felfedezett, Bonta Ferencet, Szemere Miklós karolta fel. A zokénak Newmarketben Willy Waugh volt a lovagló

¹³ ESTERHÁZY 1901, 163–164.

¹⁴ MOL TEL P. 210. III. b. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Bizottmányi ülésjegyzőkönyvek. 98. kötet 953. jegyzőkönyv.

¹⁵ Vadász és Versenylap Sportalbuma. Agarászat és kopászat. 40. évf. (1896) 45–48.

¹⁶ A Diána vadászkastély 1861-re készült el Esterházy Miklós Ferenc megbízásából.

¹⁷ Vadász és Versenylap 9. évf. 31. sz. (1865) 487–488.

¹⁸ WRANGEL 1895, 111.

¹⁹ MOL TEL P. 212. Tatai uradalmi bevételek rendszeres könyve. 132. kötet 125.

²⁰ Vadász és Versenylap 10. évf. 31. sz. (1866) 489–491.

²¹ ERDŐDY 1942, 54.

²² FEHÉR–TÖRÖK 1977, 63.

²³ FEHÉR 1990, 39.

²⁴ Hesp József kézírata alapján. (TVK HGy)

mestere. Összesen 136-szor lovagolt, ebből 34-szer elsőnek, 27-szer másodiknak ért be.²⁵ A versenystállók két legjelentősebb hajtója Halász Sándor és Hutschenreiter Antal volt. A 19. század utolsó évtizedeiben a trénerek jövedelme 5000-20 000 koronáig terjedt. Az elsőrangú zsokéék jövedelme pedig 8000-10 000 korona között mozgott.²⁶

A tatai versenystállókban 1886 és 1896 között évről évre emelkedett az idomítás alatt álló lovak száma. Míg 1886 és 1889 között átlagosan 118 ló, addig az 1890-től 1896-ig tartó időszakban átlagosan 216 ló állt idomítás alatt. 1886 és 1896 között Esterházy Miklós József tatai versenystállójában évente átlagosan 25 lovat tréningeztek.²⁷ A század végén Tatán idomították az Osztrák–Magyar Monarchia versenylovainak egyharmadát, körülbelül 270-300 lovat. A versenystállók bérleti díjaiból befolyt jövedelem az Esterházyakat arra ösztönözte, hogy újabb istállókat rendezzenek be. Esterházy Miklós József és édesapja minden talpalatnyi helyet kihasznált, amely még szabadon állt. Lovakat helyeztek el a várban és a tatai erődben is. A tatai erődben versenystállót és lovardát létesítettek.²⁸ Még a tata-remeteségi ménestől is trenírozattak lovakat. Dreher Antal versenystállója is Remeteséggusztán volt elhelyezve.²⁹ A tatai idomítótelep a kiegyezést követő években nemzetközi jelentőségűvé vált.

A kiegyezés évében, 1867-ben az 1842-ben megalapított Pesti Lovaregylet mintájára, magyar kezdeményezésre megalakult Pozsonyban az Osztrák Jockey Club. A Jockey Club magába olvasztotta a Herren Clubot, a Freudenu alapjait megteremtő Rennvereint.³⁰ Az Osztrák Jockey Club első elnöke gróf Esterházy Miklós József, az Osztrák–Magyar Monarchia sportéletének kimagasló egyénisége volt. A szervezet 1868-ra kiírta az első osztrák derbit.³¹

A pesti Lovaregylet (Magyar Jockey Club) versenyszabályaival azonosak voltak az Osztrák Jockey Club szabályai. Ezek az egyesületek, valamint pár kisebb vidéki versenyegylet rendezhetett az Osztrák–Magyar Monarchiában elismert, nyilvános versenyeket. Minden más versenyt magánversenynek tekintettek.³²

A magyar és az osztrák versenyüzem szoros kapcsolatban állt egymással. A versenyek kerete közös volt (így pl. a Derbyt Bécsben, a St. Legert Budapesten futották), és a verseny-meetingeket is egymással egyeztetve írták ki. Ebben a „versenyügyi dualizmusban” a magyarságnak nagyobb szerepe volt, mivel az osztrák versenyüzemet fenntartó ménestől és

istállók tekintélyes része Magyarországról került ki. A hivatalos versenyközegek Bécsben és Budapesten működtek.³³

Az 1860-as évek végén Miklós József mint úrlovas pályája csúcsára ért. Nagy sikerrel szerepelt a pesti versenyeken, Németországban és Angliában is. A német Sporn versenylop kimutatása alapján Miklós József 1869-ben 27 első és 12 második helyezéssel a legeredményesebb kontinentális úrlovas volt, aki emellett angliai versenyekben is részt vett.³⁴

Ezzel párhuzamosan a katonai és a hivatali ranglétrán is emelkedett, főhadnaggyá léptették elő egy dzsídásvezetknél, és 1868-ban már kamarás címmel rendelkezett. A gróf életének jelentős részét Bécsben töltötte. Bécs és a császári udvar pezsgő szellemi- és társasági élete alakította a sport, valamint a művészetek iránti rajongását.³⁵

Nemesi körökben a korszak egyik népszerű időtöltése a falkavadászat volt, a versenyzéssel párhuzamosan ez volt az ifjú gróf kedvelt időtöltése. A tatai Esterházy gróf rendszeresen szervezett falkavadászatokat, amelyekhez szorosan kapcsolódott a lovaglás, a lótenyésztés és a rendszeres társasági élet. Tatán Miklós Ferenc 20 pár harrierből álló kopófalkája 1876-ig állt fenn. Az 1-2 napos galoppmeetingeken, a falkavadászatokon császári és királyi vendégek is megjelentek. Bár Esterházy Miklós Ferenc 1876-ban feloszlatta a falkát, a pesti kopókat a vadásziidényen kívül Tatán szállásolták el.³⁶ Esterházy Miklós József 1872-től kezdve az egész vadásziidényt Káposztásmegyeren töltötte, ahol a rákosi róka-falka-társaságban éveken keresztül a „master” szerepét töltötte be. Miklós Ferenc amellett, hogy fia rendelkezésére bocsátotta a volt tehénistálló épületét versenystálló céljára, gondoskodott a lovak ellátásáról is.³⁷

Az ifjú gróf az 1870-es évekre egyre több időt és energiát fektetett a versenyzetésbe. A versenyzetéshez megfelelő szakmai ismeretekkel, tapasztalattal és információkkal rendelkezett, a különböző lovas szervezetekben betöltött tisztségei révén pedig kiváló hazai és nemzetközi kapcsolatokra tett szert. A nemzetközi karrier mindennél fontosabb volt számára. Többek között tagja és alapítója volt a Magyar és az Osztrák Jockey Clubnak, a Pozsonyi Lovarda Társaságnak (1873), valamint a Lótenyésztés Emelésére Alakult Részvénytársaságnak (1877). Emellett tiszteletbeli tagja volt az Angol Jockey Clubnak. Meghatározó szerepe volt a magyar ügetősport megteremtésében.

Bár az 1870-es évek vége felé Esterházy Miklós

²⁵ Tata-Tóvárosi Híradó 23. évf. 26. sz. 1902. június 28.

²⁶ Vadász és Versenylap Sportalbuma. 40. évf. 2. sz. (1896) 33.

²⁷ Vadász és Versenylap 1886–1896.

²⁸ Vadász és Versenylap 11. évf. 32. sz. (1867) 513.

²⁹ WRANGEL 1895, 115.

³⁰ FEHÉR-TÖRÖK 1977, 43.

³¹ WRANGEL 1908, 199.

³² KARLOVSZKY 1912, 17.

³³ ERDŐDY 1942, 23.

³⁴ ERDŐDY 1942, 23.

³⁵ ESTERHÁZY 1901, 163–164.

³⁶ ERDŐDY 1940, 36.

³⁷ MOL TEL P. 210. III. b. Birtokigazgatással kapcsolatos iratok. Bizottmányi ülésjegyzőkönyvek. 99. kötet 55. jegyzőkönyv.

József már alig szerepelt az úrlovasok listáján, versenylovaival elért sikerei miatt viszont egyre többet írtak róla a különböző sportlapok. 1872 és 1893 között Esterházy Miklós József tatai és budapesti versenyistállójából 49 versenyló került ki győztesen. A lovak összesen 108 érmet nyertek. A versenyistállók eredményességét mutatja, hogy az összes érem 87%-a aranyérem volt, a lovak 91%-a, összesen 41 ló szerzett aranyérmet a különböző versenyeken. A versenyistállók legsikeresebb időszaka 1883-tól 1890-ig tartott. A legtöbb érmet ugyanis ebben az időszakban nyerték a lovak. A három legsikeresebb versenyló sorrendben a következő volt: Andal, Regedal és Ajándék. Az Andal nevű ló az összes éremből 25-öt nyert, amelyből 23 aranyérem és kettő ezüstérem volt. Andalt a sorrendben Regedal követte 8 aranyéremmel. A harmadik helyezett Ajándék 6 aranyérmet szerzett. Az Esterházy-istálló jó hírét biztosító lovak az osztrák és a magyar ügetőderbit is megnyerték. Hajtójuk a híres gyógykovács, Hutschenreiter Antal volt.³⁸ Mindhárom ló a Németországból Miklós József által importált Waisenknabet nevű angol telivér mén ivadéka volt. A tatai ménesben ezen kívül még Stronzian, Lehetetlen, Dandár, Szent Gál, Síkvölgy és Goldarbeiter tartoztak az ivadékaik közé.³⁹ „Esterházy Miklós József versenyistállója egyike volt a leghíresebbeknek, s a kék-sárga dress nem egy ízben mutatott fel dicső győzelmet.”⁴⁰

Esterházy Miklós József 1883 és 1892 között Budapesten is tartott fenn versenyistállót. Közben a budapesti versenyistállóval a magyar ügetőtenyésztés ügyét szolgálta, a vagyont is jelentősen gyarapította. A budapesti pályán szereplő 72 magyar ügető ló közül 1883 és 1887 között 55 ért el rekordot, az 55 rekorderből 9 rekorder az Esterházy-féle versenyistállóból került ki. Az istállótulajdonosok között 1883-ban az egyik legeredményesebb Esterházy Miklós József volt 7690 forint nyereséggel.⁴¹ A következő évben, 1884-ben nyereségösszeg szempontjából a budapesti pálya legsikeresebb lova Esterházy Miklós József Andal nevű lova volt 11 290 forint nyereséggel. Az év legsikeresebb istállótulajdonosa Esterházy Miklós József volt 26 205 forint nyereséggel. A kiváló kanca, Andal az 1885-ben szerzett nyolc győzelmével az Osztrák–Magyar Monarchia legsikeresebb lova volt.⁴²

A tatai és budapesti Esterházy-versenyistállók lovai 1877 és 1893 között elnyerték a 20 000 márkás Grosser Preis von Baden Baden, a baden-badeni Zukunfts Preis, a 4500 frankos pozsonyi nagy akadályverseny, a hamburgi és skandináv derby, a magyar St. Leger, az első Király díj, a boroszlói

handicap, az aacheni és pardubicei lóversenyek, a bécs-freudenauai, valamint az osztrák és a magyar ügetőderbi első díjait, továbbá a budapesti 5000 forintos díjat és a gróf Sándor-féle 100 aranyas tiszteletdíjat.⁴³ A rendelkezésre álló adatok alapján 1862 és 1897 között 1 651 261 koronát nyertek a lovak. Az éves átlagnyeremény 51 602 korona volt. A legsikeresebb év 1888 volt 218 870 korona össznyereménnyel.⁴⁴

Közben Esterházy Miklós József a versenyzetésben egyre nagyobb sikereket ért el, úrlovas pályája véget ért. Két hónappal a tatai honvédelmi lovassági gyakorlatok (1885. szeptember 10–24.) után meghalt édesapja, Miklós Ferenc. A tatai ág egyetlen örököséként 1885-ben Miklós József vette át a hitbizomány vezetését.⁴⁵ Az ifjú gróf ettől kezdve a város kulturális és szellemi életének is az irányítója volt.

Esterházy Miklós József atyja haláláig többnyire a bécsi udvarnál tartózkodott, s csak 1885-ben költözött Tatára. A katonai pályán főhadnagyi rangot szerzett, és 1886-tól tiszteletbeli János-lovaggá nevezték ki. A gróf, miután kilépett a hadseregből, életét kizárólag a sportnak szentelte, mint lovas szaktekintély Európa-szerte ismertté vált. A császári udvar kedvelt főura, az Osztrák–Magyar Monarchia sportéletének évtizedeken át egyik legtevékenyebb vezéralakja volt. Mint versenylovas, futtató, tenyésztő, szervező és lelkesítő „spiritus rector” elévülhetetlen érdemei voltak. Tatán felállított egy „versenyló idomító intézetet”, amely nagy lendületet adott a hazai lótenyésztésnek. Édesapja nyomdokain haladva felvirágoztatta a tatai lovassportot. A versenypályát újjáépíttette, a lóversenyeket nyilvánossá és rendszeressé tette. A hercegi hitbizomány főgondnoka és a tatai hitbizomány tulajdonosa volt. Anyja után számos birtokot örökölt, így a veszfáliei Nordkirchent is, amely otthont adott másik telivérménesének. A tatai és a nordkircheneri ménes között szoros kapcsolat állt fenn, gyakran cseréltek apaméneket egymás közt.⁴⁶ A gróf a tatai ménesben folytatta az apja által megkezdett tenyészirányt, magasvérű félvér és angol telivér lovakat tenyésztett. A ménes tenyésztési céljaira Angliából importált méneket, valamint a bécsi és a pesti Tattersallban szerezte be a lovakat. Emellett a kisbéri ménes törzsméneit is igénybe vette.⁴⁷ A lóállomány egy részével célja az igásmunkák ellátása volt, másik részével pedig a vadászathoz és a versenyzéshez biztosított kiváló lovakat. Az angol telivérből minden más vér hozzáadása nélkül kiváló ügető lovakat tenyésztett, amivel egyedülálló eredményt ért el a hazai ügetőtenyésztésben. A ménes eladásra szánt lovait osztrák és német lapokban is hirdette.⁴⁸ A lovak egy részét katonalónak (remondának)

³⁸ TÖRÖK 1959, 310.

³⁹ VECSEKLŐY 1982, 134.

⁴⁰ WRANGEL 1895, 115.

⁴¹ VECSEKLŐY 1982, 134.

⁴² VECSEKLŐY 1982, 143.

⁴³ Tata-Tóvárosi Híradó 1881–1893.

⁴⁴ Vadász és Versenylap 1862–1914.

⁴⁵ Tata-Tóvárosi Híradó 6. évf. 35. sz. 1885. augusztus 29.

⁴⁶ WRANGEL 1895, 112.

⁴⁷ MOL TEL P. 212. Uradalmi rendszeres könyv. 117. kötet 133.

⁴⁸ MOL TEL P. 212. Pénztári napló 219. kötet 59.

értékesítette, egy részét pedig ismert főhercegek és főurak vásárolták. Az eladásra szánt lovakat a bécsi és pesti Tattersallban is értékesítették.⁴⁹ A ménest a lótenyésztés országos megszervezésekor területileg a bábolnai ménteleposztály alá sorolták be. A ménteleposztály területén összesen 18 ménes működött, a ménesek felét 1867 után alapították.⁵⁰

Tata nemcsak mint tréningtelep, de mint híres versenyhely is közkedvelt volt a budapesti és bécsi közönség körében. Esterházy Miklós József a régi versenypályát Feszty Adolf műépítésszel 1886-ban felújította, a területét is jelentős mértékben megnöveltette, valamint a pályát összekötötte a versenyterrel és az idomítópályával. A versenypálya és a tréningpályák a Vértesszőlősi út, a Baji út és a vasút által bezárt háromszögben, az Öreg-tó partján az Esterházy pince és az angolpark mellett helyezkedtek el. A monarchia egyik legszebb lóversenypályája épült fel az Öreg-tó partján.⁵¹ A pálya mellett fedett lelátó, nyári istálló, karám és zenepavilon épült. A pályateret ellátták az Esterházy család és a Lovaregylet színeit feltüntető lobogókkal. A zsúri tribünje magasan kiemelkedett, az emelvényel szemben helyezték el a fogadóirodát, valamint a mázsahelyiséget. A versenypályát ellátták illemhelyekkel, valamint vízvezetékkel, és rendszeresen locsolták.⁵²

A 2000 méter kerületű pályának 600 méter hosszú célegyenes volt. A versenypálya nehézsége miatt nagy kitaratást igényelt a lovaktól. Ezért a pályán a kitaratás fontosabb volt, mint a sebesség.⁵³ A jobb megközelítés érdekében Esterházy Miklós József egy tóvárosi vasútállomás megépítését kezdeményezte, amely még 1886-ban, az első lóverseny előtt elkészült. A vasútvonal mentén fekvő versenypálya így Bécsből és Pestről is könnyen megközelíthető volt.

A Magyar Lovaregylet által kiadott hivatalos program alapján 1886. szeptember 30-án délután 2 órakor kezdődött a verseny az új versenypályán gróf Esterházy Miklós József pártfogásával és a Magyar Lovaregylet rendezésével. A program hét versenyszámból állt.⁵⁴

A lóversenyekre a Magyar Lovaregylet külön vonatjáratokat indított Budapestről, Bécsből, Komáromból és Győrből. A Magyar Királyi Államvasutak a tatai lóversenyek, kirándulások nagyobb látoga-

tottsága miatt mérsékelt árú jegyek kiadását rendelte el. A tóvárosi vasútállomáson díszes váróterem, fogatok, bérkocsik, omnibuszok várták a nézőket és a résztvevőket.⁵⁵ Komáromból 300 látogató, Bécsből és Budapestről 150 látogató érkezett.⁵⁶ A versenyteren 3-4000 ember volt jelen. A lelátón az I. osztályú helyjegy 3 forintba, a II. osztályú 1 forintba, a III. osztályú pedig 20 krajcárba került. A katonatisztek pedig abban a kedvezményben részesültek, hogy az I. osztályú helyjegyet a II. osztályú helyjegy árán kapták meg.⁵⁷ Az egyes futamok között a zenepavilonban a komáromi katonai zenekar játszott galoppokat, indulókat, keringőket és polkákat a közönség szóraztatására.

A versenyekre érkezőknek igyekeztek minden kényelmet biztosítani. A tatai verseny jól kiegészítette a budapesti nyári meetinget. Az 1886 és 1896 között rendszeresen megtartott versenyeken a királyi ház tagjai mellett Bécsből, Csehországból és Angliából érkeztek vendégek, valamint a magyar közélet jeles szereplői is jelen voltak. Esterházy Miklós József életében minden év augusztusában vagy szeptemberében vasárnaponként került megrendezésre az egynapos lóverseny.⁵⁸ Az emberek a vár tornyát figyelték. Ha azon a grófi színekkel tarkálló zászló lengett, akkor otthon volt a gróf. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy közeleg a lóverseny időpontja.⁵⁹ A gróf tatai érkezésével egy időben megjelentek a plakátok, hirdelve a lóversenyt és a várszínházi előadást. A lóversenyekre a belépőjegyekből minden alkalommal annyit készítettett az uradalom, amennyi a várható szükséglet volt. A jegyeket általában a tatai „*Engländer nyomda*” készítette. A jegy két összetűzött lapból és további két részből állt. Belépéskor az alsó részt leszakították, a felső részt pedig egy kis selyemzsinóron a gomblyukba kötötték.⁶⁰

A rendelkezésre álló adatok alapján a nézők száma a vizsgált időszakban (1886–1896) többnyire 2-3000 fő között alakult. A jegyek áráról tudjuk, hogy az első osztályú jegy 3 forint, a másodosztályú 2 forint, míg a harmadosztályú pedig 20 krajcár volt.⁶¹

A versenyekre érkezett közönség és meghívottak szóraztatására 1888-ra felépült a színház, amely előadásait a verseny hétvégéjén tartotta meg vándortársulatok, ismert színésznők és színészek közremű-

⁴⁹ MOL TEL P. 212. Számadások. 216. kötet 62–248.

⁵⁰ PODMANICZKY 1903, 90.

⁵¹ Vasárnapi Újság 44. évf. 37. sz. (1897) 602.

⁵² STROBEL é. n., 2.

⁵³ Vadász és Versenylap 30. évf. 43. sz. (1886) 401.

⁵⁴ Tata-Tóvárosi Híradó 7. évf. 39. sz. 1886. szeptember 25.

⁵⁵ Tata-Tóvárosi Híradó 8. évf. 36. sz. 1887. szeptember 3.

⁵⁶ Tata-Tóvárosi Híradó 7. évf. 40. sz. 1886. október 2.

⁵⁷ Tata-Tóvárosi Híradó 25. évf. 24. sz. 1904. június 19.

⁵⁸ Tata-Tóvárosi Híradó 1886–1896.

⁵⁹ STROBEL é. n., 4.

⁶⁰ STROBEL é. n., 7.

⁶¹ A belépőkiből származó teljes bevétel becsléséhez meg kell határozni a két szélsőértéket. A minimális bevételt úgy kapjuk meg, ha 2000 fővel számolunk, és feltételezzük, hogy mindenki harmadosztályú jegyet vásárolt. Ebben az esetben a teljes bevétel 400 forint lett volna. A maximális bevétel úgy határozható meg, hogy 3000 fős látogatottság mellett feltételezzük, hogy mindenki első osztályú jegyet vásárolt. Ekkor a teljes bevétel 9000 forint lett volna. A számítások alapján nagy valószínűséggel átlagosan 2500 forint volt a bevételük a belépőjegyekből évente. A versenyszámokban elnyerhető díjak összege 1000 és 2000 forint között mozgott.

ködésével. A színházjegyekből befolyt bevételt a gróf rendszeresen felajánlotta jótékony célra. A lóverseny hétvégéjén a gróf a várat is megnyitotta, hogy a vendégek Rausz János várnagy kalauzolása mellett megtekinthessék a kép- és fegyvertárat, valamint a lovas múzeumot.⁶²

Az 1886-ban életre keltett intézmény rövid idő alatt annyira megnyerte a bécsi és a budapesti versenyistállók tulajdonosainak tetszését, hogy a résztvevők száma évről évre emelkedett.⁶³ A versenypályán éppen ezért a lelátóhelyek számát bővítették és újabb sör- és borkimérő helyek épültek.⁶⁴ Tata volt a 19. század utolsó évtizedeiben a „magyar Epsom”,⁶⁵ ahol Bécs és Budapest legnagyobb sportkedvelői találkozhattak. Tata a lóverseny időszakára a monarchia társasági életének rivaldafényébe került. A rendezvénysorozat azonban nemcsak szórakozást, hanem jelentős anyagi hasznot is biztosított az Esterházyknak és a tataiaknak.⁶⁶

Tatán a 19. század utolsó évtizedében száz nyerges dolgozott, ezek kiváló versenynyergeket és gyönyörű lószerszámokat exportáltak. A lóversenyek, a nagyszámú kiszolgáló személyzet felszerelése és ruházata, a szerszámok, nyerges, takarók, hevederek gyártása, valamint a látogatók, kirándulók tömegének ellátása, továbbá a Tatán történt vásárlások jelentős ipari, kereskedelmi-vendéglátói fejlődést eredményeztek. A két fogadón kívül (az Esterházy és a Szemere) a vizsgált időszakban számos vendéglő, kávéház, borozó, söröző, divatáru üzlet, ruha-, textil-, vegyesbolt, 19 cukrászda és 21 csemegeüzlet, valamint az iparosok által fenntartott üzletek működtek.⁶⁷

A versenyekkel párhuzamosan a gróf évente lódíjazásokat rendezett, hogy „a vidék mezei gazdait ösztönözze »jobb anyag előállítására« és hogy az észlelt hibákról és a lógondozásnál általánosan tapasztalt helytelenségekről ily alkalmakkor felvilágosíttatván okuljon.”⁶⁸ Grébicpusztán pedig rendszeresen lehetőséget biztosított a tatai ménesből kiválasztott ménekkel 3 és 6 forint között a pénzért való fedeztetésre.⁶⁹ A tataiak lovaikat többnyire az évente megtartott katonai lóvásárokon értékesítették.⁷⁰

A gróf versenyistállóival ezekben az években érte el a legnagyobb sikereket. A budapesti pályán

kívívta magának a legkiválóbb ügetőtenyésztőnek járó elismerést. Esterházy Miklós József a magyar ügetősport megteremtője volt. Az Esterházyak tatai ménese magasan kiemelkedett az ügető versenylótenyészménesei közül. A budapesti ügető versenyistállója 1883 és 1892 között összesen 21 rekordot ért el. A versenyistálló állománya négy apamén és kilenc kanca volt, amikor a gróf 1892-ben felhagyott a tatai ménesben az ügetőtenyésztéssel.⁷¹ A főúr a budapesti versenyistálló felszámolásával együtt a királyi falka vezetéséről is lemondott. A rendelkezésre álló adatokból tudjuk, hogy 1892-ben a ménes 24 darab anyakancával, 13 csikóval,⁷² továbbá a budapesti és a tatai versenyistálló együtt 39 versenylóval rendelkezett. Ez összesen 76 darab lovat jelent. Ez a szám azonban nem tartalmazza a rideg kancák, ménék és herélt ménék adatait, amelyekről sajnos nincs pontos adat. Feltételezhető, hogy a tata-remeteségi ménesben alkalmazott tenyésztési modell és állományösszetétel a mátyusházi ménesben alkalmazott modellhez hasonló volt. Az adatok alapján a mátyusházi ménesben 1833 és 1847 között a rideg kancák, ménék és herélt ménék számának összege minimum 35 volt, az ottani ménes adataiból kiindulva tehát a tata-remeteségi ménes teljes állománya 1892-ben minimum 111 ló volt.

A tata-remeteségi ménes sikerét mutatja, hogy a gróf két egymást követő évben, 1894-ben és 1895-ben is megnyerte az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) által tavasszal rendezett lóvásáron remek négyes fogatáért az 1. díjat.⁷³ A tatai gróf lovai azonban 1895-től kezdve egyre ritkábban szerepeltek versenyeken. Az 1895-ös és az 1896-os tatai lóversenyeket még megtartották, de már a betegágyhoz kötött gróf jelenléte nélkül. A betegsége ellenére továbbra is fenntartotta a versenyistállóját. Amikor 1897-ben meghalt, még 20 lóva volt tréning alatt, ebből 4 négyéves, 7 kétéves és 9 egyéves csikó volt.⁷⁴

A híres Adams, a remeteségi mester, valamint Hitch, Smart, Benson gondoskodtak arról, hogy a tatai tréningtelep a nagyúr ménesének közelében meg az általa fenntartott versenypályán tovább éljen és virágozzék.⁷⁵ A gróf utód nélkül hunyt el, birtokait unokatestvére, Esterházy Ferenc örökölte.

⁶² STROBEL é. n., 2–3.

⁶³ Tata-Tóvárosi Híradó 10. évf. 34. sz. 1889. augusztus 24.

⁶⁴ Vadász és Versenylap 32. évf. 54. sz. 1888. augusztus 24. 413.

⁶⁵ Az első kancadíj kiírására 1779-ben Epsom közelében Edward Stanley birtokán került sor. (HECKER-KARÁDI 2004, 60.)

⁶⁶ Tata-Tóvárosi Híradó 16. évf. 35. sz. 1895. augusztus 31.

⁶⁷ Az 1893 májusában megjelent ipartestületi értesítés alapján. (Tata-Tóvárosi Híradó 15. évf. 24. sz. 1894. június 16.)

⁶⁸ Tata-Tóvárosi Híradó 8. évf. 42. sz. 1887. október 15.

⁶⁹ Tata-Tóvárosi Híradó 8. évf. 6. sz. 1887. február 5.

⁷⁰ Tata-Tóvárosi Híradó 11. évf. 35. sz. 1890. augusztus 30.; 12. évf. 15. sz. 1891. április 11.

⁷¹ VECSEKLŐY 1982, 154.

⁷² WRANGEL 1895, 110–114.

⁷³ Az 1894-es fogatot Tesdorp dániai lókereskedő 3600 koronáért külföldre vitte. (Tata-Tóvárosi Híradó 15. évf. 24. sz. 1894. június 16.; 16. évf. 8. sz. 1895. február 23.)

⁷⁴ Tata-Tóvárosi Híradó 18. évf. 15. sz. 1897. február 21.

⁷⁵ FEHÉR 1990, 56.

A TATA-REMETESÉGI MÉNES HANYATLÁSA ÉS MEGSZŪNÉSE (1897–1918)

Esterházy Ferenc Esterházy Pál és Esterházy Ilona harmadik fia volt, 1859. június 19-én Trouville-ben született. Édesapja halálát követően, 1877-ben megkapta a pápa–ugod–devecseri uradalmat. Kamarás címmel rendelkezett, a katonai pályán pedig hadnagyi rangig jutott. Felesége Lobkowitz Anna Berta volt. A tatai hitbizományt és a ménes vezetését 1897-ben vette át.⁷⁶

Esterházy Ferenc gróf, a tatai uradalom új ura, unokatestvére halálát követően érintkezésbe lépett a Magyar Lovaregylettel, hogy ősszel kétnapos lóversenyt rendezhessen Tatán.⁷⁷ Az őszi lóversenyek azonban mégis elmaradtak. A program elmaradásának oka az volt, hogy az uralkodó, Ferenc József szeptember 12. és szeptember 15. között Tatán tartotta meg az őszi hadgyakorlatot, ennek során II. Vilmos császárt is vendégül látta a tatai kastélyban.⁷⁸

Esterházy Ferenc kezdeményezésére a tatai lóversenyeket 1898-tól ismét megrendezték. Ezek megszokott nyár végi időpontját azonban a Magyar Lovaregylet június végére, július elejére helyezte át. A tatai versenyek így közvetlenül a budapesti, bécsi és alagi versenyek⁷⁹ után következtek. „1898. július 3-ára iratott ki a tatai versenynap, holott éppen a tatai sportemberek tudják a legjobban, hogy ebben az időszakban a legalkalmatlanabb a tatai illetve a tóvárosi versenypálya, rendszeres verseny rendezésére. A lótulajdonosok pedig apró-cseprő díjakért, a legjobb lovaikat nem igen teszik ki a pálya-talaj kellemetlenségeinek.”⁸⁰ A lóversenyek időpontját a Magyar Lovaregylet azonban a fenti érvek ellenére sem változtatta meg. Tata mégis megmaradt „kis magyar Newmarketnek”. Esterházy Ferenc a legismertebb trénernek istállóit részben átalakította, részben pedig újjáépíttette, a század végén Tatán évente átlagosan 285 lovat idomítottak.⁸¹

Az 1898-as év kiemelkedő eseménye volt, hogy megalakult Tatán az Országos Lovász Segélyegylet.⁸² A következő évben ismét júliusban rendezték meg a lóversenyt. Az 1899-es lóverseny nevezetessége volt, hogy Tatán próbálták ki először az új startgépet 20 ló indításával.⁸³ A lóverseny mellett az 1899-es év fontos eseménye volt a berlin–tatai messzehajtó verseny

október 16. és október 21. között. Esterházy Ferenc a Magyar Lovaregylet támogatásával 1901 és 1903 között kétnapos lóversenyeket rendezett Tatán. A két nap során 12 versenyszámot tartottak.⁸⁴ Az utolsó lóversenyre 1904-ben került sor, de ez már csak egynapos volt. A lóversenyeken 1898 és 1904 között a korábbi időszakhoz hasonlóan 2-3000 fő volt jelen. A jegyek áráról tudjuk, hogy az első osztályú jegy 6 korona, a másodosztályú 2 korona, míg a harmadosztályú 40 fillér volt.⁸⁵

A tata-remeteségi ménesben Esterházy Ferenc folytatta a magasvérű félvér- és angol telivértenyésztést. A ménesben a kisbéri ménes törzsménjei mellett Angliából vásárolt ménnek fedeztek. A ménesben 1903-ban Lustkandl (Beauminet-Crosspatch) angol telivér mén fedezett. A ménes állománya 1903-ban 30 lóból állt. Ebből 14 angol telivér anyakanca volt. Az egyéves csikókat szakképzett trénernek idomították.⁸⁶ 1898 és 1909 között Esterházy Ferenc irányítása alatt összesen 427 990 koronát nyertek a lovak, az éves átlaggyermény 47 554 korona volt.

A kategóriákba csoportosított tíz istálló és a versenypálya összesen 27 alkalmazottat igényelt. Az istállók személyzetének fizetése 1898-ról 1900-ra 2,6-szeresére emelkedett. A versenypálya személyzeti költsége a vizsgált időszakban háromszorosára nőtt. A költségek folyamatos emelkedése ennek ellenére mégsem magyarázza azt a tényt, miért csökkent le a 205 lóval megalapított és 1892-ben még minimum 111 lóval rendelkező ménes állománya 30 darab lóra. Tény azonban, hogy Esterházy Ferencnek az apja után 1877-ben örökölt pápa–ugod–devecseri uradalmában is volt egy angol telivérménese. A devecseri ménes állománya pedig 1903-ban 125 lóból állt a 30 darab lóval rendelkező tatai ménessel szemben.⁸⁷ Esterházy Ferenc 1897 után nagy valószínűséggel a tata-remeteségi ménes állományának egy jelentős részét átcsoportosította a devecseri ménesbe. A ménes állományának csökkenését továbbá a lovak értékesítése is befolyásolhatta, ezt azonban kevés adat támasztja alá.⁸⁸

A tatai lovasélet és a ménes hanyatlása Esterházy Ferenc 1909-ben bekövetkezett halálával tovább

⁷⁶ ESTERHÁZY 1901, 165.

⁷⁷ Tata-Tóvárosi Híradó 18. évf. 48. sz. 1897. augusztus 7.

⁷⁸ Vasárnapi Újság 44. évf. 37. sz. (1897) 602.

⁷⁹ FEHÉR–TÖRÖK 1977, 62.

⁸⁰ Tata-Tóvárosi Híradó 19. évf. 25. sz. 1898. június 18.

⁸¹ Tata-Tóvárosi Híradó 19. évf. 25. sz. 1898. június 18.

⁸² Tata-Tóvárosi Híradó 19. évf. 5. sz. 1898. január 29.

⁸³ Tata-Tóvárosi Híradó 20. évf. 27. sz. 1899. július 15.

⁸⁴ Tata-Tóvárosi Híradó 22. évf. 25. sz. 1901. június 22.

⁸⁵ Ebben az időszakban a minimum bevétel 800 korona, míg a maximum bevétel 12 000 korona volt. A számítások alapján nagy valószínűséggel átlagosan 3500 korona volt lóversenyenként a belépőjegyekből származó bevételük. A versenyszámokban elnyerhető díjak összege 2000 és 5000 korona között mozgott.

⁸⁶ PODMANICZKY 1903, 82–83.

⁸⁷ A mátyusházi állományból kialakított devecseri ménest 1885-ben Esterházy Ferenc feloszlatta, és egy új, angol telivérménest alapított. A devecseri ménes a székesfehérvári ménenteleposztályhoz tartozott és 1903-ban 24 anyakancával rendelkezett. A ménes nagy sikereket ért el az ügetősportban. (PODMANICZKY 1903, 71.)

⁸⁸ Így például 1901-ben Esterházy Ferenc Nachtwachter nevű lovát Auersperg és Taxis hercegek vették meg. (Tata-Tóvárosi Híradó 22. évf. 20. sz. 1901. május 18.)

folytatódott. A hitbizomány öröklésében Esterházy Ferencet kiskorú fia, Esterházy Ferenc Miklós (1896–1939) követte.⁸⁹ A kiskorú gyermek helyett 1920-ig nagybátyja és egyúttal gyámja, Esterházy Móric (1881–1960) vezette a hitbizományt. Esterházy Móric idejében 1910 és 1914 között összesen 86 825 korona nyeresége volt a ménesnek, az átlagnyereség 28 942 korona volt.

Az egész korszakból 41 év adatai állnak rendelkezésre, 1862 és 1914 között az Esterházy család összesen 1 790 926 korona nyereségre tett szert. Az éves átlagnyereség 43 681 korona. Fontos megjegyezni, hogy az átlagnyereségek számításánál nem az évek számával osztottam, hanem minden esetben a rendelkezésre álló adatok számával. Az adatok szórása és szóródása azonban igen magas. A legsikeresebb év 1888 volt 218 870 korona össznyereséggel, míg a legrosszabb évben, 1907-ben csupán 250 koronát nyertek lovaik. A ménes legsikeresebb időszaka Esterházy Miklós József tevékenységéhez kapcsolódott, 1862 és 1897 között 1 651 261 koronát nyertek a lovak, ami az összes nyereség 76%-a volt. Figyelembe véve

a tenyésztői nyereségeket is, amelyek pontos adatai 1906 és 1913 közötti időszakból állnak rendelkezésre, a korszak összes nyeresége 2 166 076 korona, az átlagos éves nyereség 49 229 korona volt.⁹⁰

A tatai tréningtelep és a versenypálya 1910-től kezdve lassan elnéptelenedett. Az első világháború után Tata szerepét fokozatosan átvette az alagi tréningtelep. A világháború után véget ért a magyar és az osztrák versenyzés közötti szoros együttműködés, a versenysorozatokat (meetingeket) már nem egyeztettek. Tavasztól őszig a hétvégéken mindkét fővárosban rendeztek futtatást, sok volt az átfedés. Állandóan két, illetve három helyen istállót fenntartani lehetetlen vállalkozás lett volna. Az osztrák tulajdonosok Bécsbe, a magyarok Alagra vitték a lovaikat. A tatai versenyistálló nagy része 1919-ben és 1920-ban átköltözött Alagra. A tatai idomítóközpont 1922-ben szűnt meg végleg.⁹¹ A tata-remeteségi ménesre hasonló sors várt. A magasvérű félvér- és angol telivérmenest Esterházy Ferenc Miklós 1918-ban feloszlatta. A ménes utolsó példányait 1923-ban értékesítette.⁹²

AZ TATA-REMETESÉGI ÚJ ARABS MÉNES TÖRTÉNETE (1918–1944)

Miközben az egykor híres ménes megszűnt, Remeteségpusztá egy új ménesnek adott otthont. Az új ménes állománya az 1918-ban feloszlott lipicai császári és királyi ménes állományából,⁹³ a piberi állami ménes Shagya populációjából s a 102 egyedből álló világhírű radautzi törzs arabs lovaiból állt. A ménes állománya 1924-ben 134 ló volt.⁹⁴ Az új ménessel Ferenc Miklósnak egyrészt az volt a célja, hogy megőrizze az értékes állományt: „*Bízott a Habsburg restaurációban és ennek megtörténte után gavalléros gesztussal vissza akarta adni az udvari ménest a volt királyi családnak.*”⁹⁵ Másrészt a nemes lovakat továbbtenyésztette, és elegáns kocsi- és hátaslovakat, tenyészmeneket és kancákat nevelt ki az állományból. A lovakat négyévesen kezdték tanítani, a lipicai méneket pedig öt évesen a bécsi spanyol iskolába vitték idomításra.⁹⁶ A népszerű Ben Hur némafilmjének készítésekor is (1927) a fogat a tatai ménes lovaiból

állt. A lovakat az 1920-as években 5 árverésen értékesítették. Az első nevezetes árverésen, 1925-ben az uradalom 79 darab lovat értékesített 1 750 000 koronáért a már 200 darabos állományból.⁹⁷ A rendszeres árverések mellett a ménes állománya 1933-ban is még 114 lóból állt, ami vagyonszámba 170 500 pengőt ért.⁹⁸ A ménes fennállása rövid ideig tartott. Az 1940-es évekből fennmaradt pedigrek alapján jól nyomon követhető, ahogy 1944. január 5-ig felszámolták a ménest. A ménes lovainak nagy részét magánszemélyek és a bábolnai ménes vásárolta fel.⁹⁹

„*Az örökösök a versenypályát felszántották... Lehalkult a lovasvilág Tatán, ahol a legnagyobb eredményeket elért magyar lovas, Janek Géza született és nevelkedett... S a temető sírkövein, kriptáin a feliratok viselik már csak a valamikor nagy lovas élet nyomait. E tenyészhelynek is már csak az emlékei vannak meg az egyes versenyistállónevekben és a ... versenyek elnevezésében...*”¹⁰⁰

Marton Melinda
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
E-mail: marion.m.m@gmail.com

⁸⁹ REVICZKY 1941, 280.

⁹⁰ Vadász és Versenylap 1862–1914.

⁹¹ Hesp József kézírata alapján. (TVK HGy.)

⁹² „1923-ban három darab előkelő származású angol telivér és több jeles félvér kanca cserélt gazdát, mint a régi tatai istállók maradéka innen a telepről.” (Gazdasági Lapok 1924. július 27. 227–228.)

⁹³ Megvásárolt hat lipicai mént és húsz kancát csikóikkal.

(Gazdasági Lapok 1924. július 27. 227–228.)

⁹⁴ Gazdasági Lapok 1924. július 27. 227–228.

⁹⁵ Világ 1925. február 15. 85.

⁹⁶ Gazdasági Lapok 1924. július 27. 227–228.

⁹⁷ Pesti Napló 1925. május 6. 101.

⁹⁸ MOL TEL P. 195. II. T-B. 2. 36–41.

⁹⁹ Pedigreelapok és méneskönyvek. MZSVK HGy.

¹⁰⁰ FEHÉR 1990, 56.

IRODALOM

- Erdődy 1940 Erdődy R.: *Magyar kopófalkák és falkászok*. Budapest 1940.
- Erdődy 1942 Erdődy R.: *Magyarországi lófuttatások 1814–1942*. Budapest 1942.
- ESTERHÁZY 1901 Esterházy J.: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Budapest 1901.
- FEHÉR 1990 Fehér D.: *Az angol telivér Magyarországon*. Budapest 1990.
- FEHÉR–TÖRÖK 1974 Fehér D.–Török I.: *A verhetetlen Kincsem*. Budapest 1974.
- FEHÉR–TÖRÖK 1977 Fehér D.–Török I.: *A magyar lóversenyzés története (1827–1977)*. Budapest 1977.
- HECKER–KARÁDI 2004 (Szerk. Hecker W.–Karádi I.) *Lovas nemzet*. Debrecen 2004.
- KARLOVSZKY 1912 Karlovsky E.: *A lóverseny. A galoppsport kézikönyve*. Budapest 1912.
- PODMANICZKY 1903 Podmaniczky Gy.: *Magyarország állami- és magánmésesei lótenyésztésének kézikönyve*. Budapest 1903.
- STROBEL é. n. Strobel Á.: *Tatai lovasnapok 1893-ban*. Kézirat. MZSVK HGy.
- SZABAD 1957 Szabad Gy.: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra*. Budapest 1957.
- TÖRÖK 1959 Török I.: *Híres lovak, híres lovasok, híres versenyek*. Budapest 1959.
- VECSEKLŐY 1982 Vecseklőy J.: *A magyar ügető. Nehéz kezdet. I. kötet*. Budapest 1982.
- WRANGEL 1895 Wrangel, C. G.: *Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild*. Stuttgart 1895.
- WRANGEL 1908 Wrangel, C. G.: *Die Rassen des Pferdes. Erster Band*. Stuttgart 1908.

THE HISTORY OF THE ESTERHÁZYS' STUD OF TATA-REMETESÉG (1852–1944)
MELINDA MARTON

The comitatus Komárom was referred in the Austro-Hungarian Empire from 1869 to 1914, as the „Hungarian Newmarket”. In the examined period, two of the four Hungarian state studs, the stud of Bábolna and the stud of Kisbér were situated in the comitatus Komárom. From the 11 private studs founded in the comitatus, the stud of Tata-Remeteség (1852–1944) excelled in its performance in horse breeding and horse racing. With its unique capabilities, it has emerged from the 423 private studs of the country. The manor of Tata hosting the world-famous stud was itself considered as the „small Hungarian Newmarket”. In the last third of the 19th century, Tata was a „horse empire” known through Europe. First of all, the manor of Tata had an own training track, next to which a „race-horse training institution” was operating. Austrian and Hungarian nobles were preparing their horses for the race at Tata. On the other hand, the manor possessed an own turf, where from 1863 (with small interruptions), private and later public races were organized. Based on the „imports” of Miklós József Esterházy (1839–1897) a.k.a. Count Nicky, English jockey and trainer dynasties were formed at Tata. The count’s fantasy, turf-enthusiasm and willingness to make sacrifice, called a wonderful sport city into being, built on English pattern, at the

base of the Vértes mountains. The golden ages of the Tata stud coincided with that of the horse breeding and horse racing. The stud flourished under the management of Miklós József Esterházy. The activities of the Count of Tata determined the success of the Hungarian horse breeding and the stud. The count has a significant role in the establishment of the Austro-Hungarian race institution, and the so called „racing dualism” in the Austro-Hungarian Monarchy. The 66 years of the Tata-Remeteség stud was truly a success story. Great men have played key roles in the history of the stud, such as Miklós Esterházy, the buyer of the Mátyusháza stud; Miklós Ferenc Esterházy, the founder of the Tata-Remeteség stud; and the liquidators of the stud: Ferenc Esterházy and Ferenc Miklós Esterházy. Throughout its history, three different studs have affected the stud: the Mátyusháza stud, providing the stable and the experience for establishing the Tata-Remeteség stud, and the Nordkirchen stud, which had close connections to the Tata-Remeteség stud under the command of Miklós József Esterházy. The two studs shared not only the success, but also the stable. And finally, the Devecser stud, to which the Remeteség stud’s stable was likely transferred.

Translated by Melinda Marton